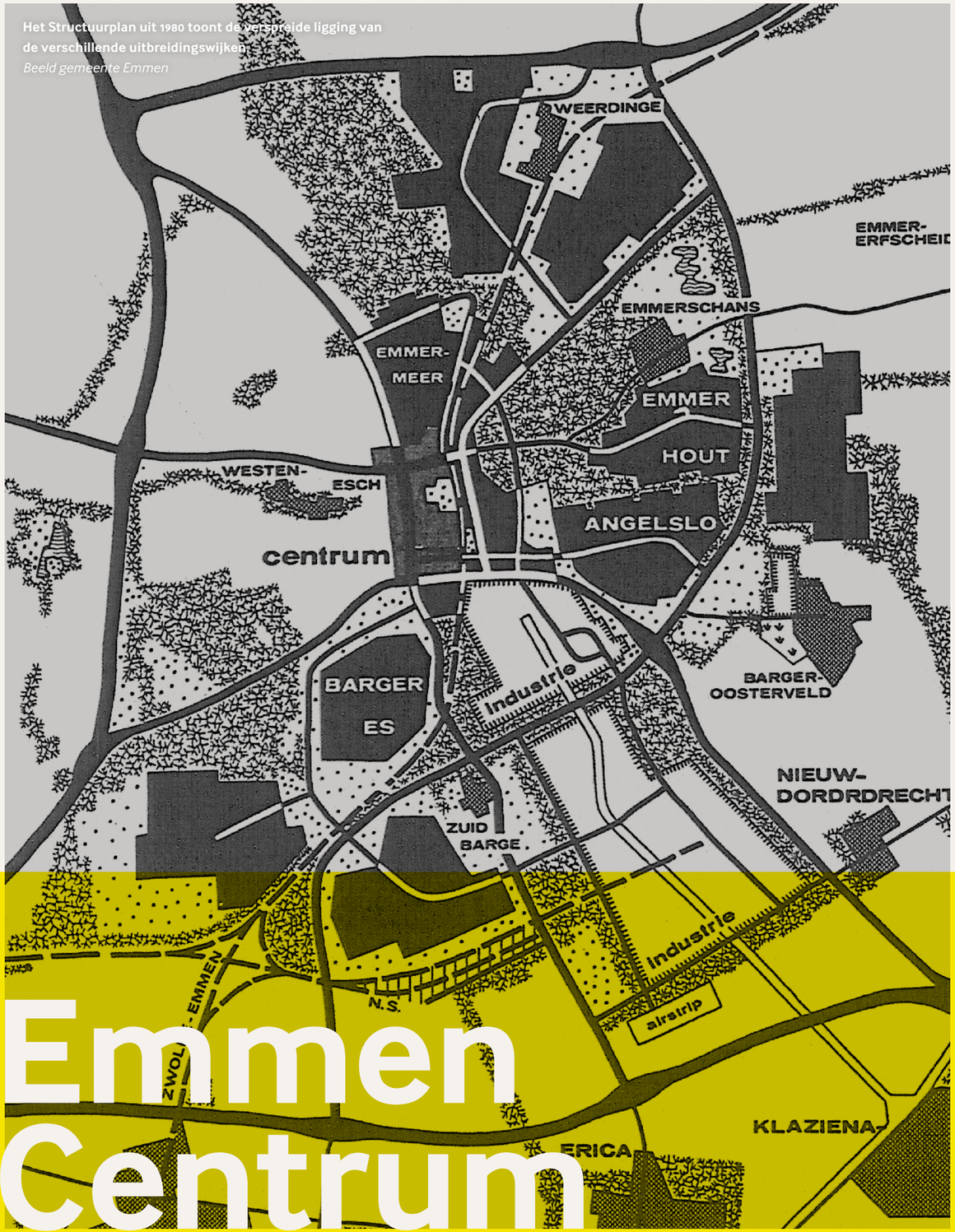

Het Structuurplan uit 1980 toont de verspreide ligging van de verschillende uitbreidingswijken.
Beeld gemeente Emmen

Emmen Centrum

Provinciestad Emmen kent een roemruchte stedebouwkundige geschiedenis. Wisselende sociaal-economische omstandigheden vereisten adequaat handelen. Vooral de eenzijdige werkgelegenheid zorgde keer op keer voor crisissituaties. Het ruimtelijk beleid bezorgde Emmen dankzij de vooruitstrevende visie van enkele individuen en de volhardendheid van de gemeente internationale faam. Zoals in vergelijkbare steden vormen krimp, leegstand en vergrijzing de bedreigingen van nu. Onder de naam 'Centrumvernieuwing Emmen' probeert de gemeente deze ontwikkelingen een halt toe te roepen.

Maar kunnen deze ingrepen zich meten met de visionaire plannen van vijftig jaar geleden?

Tekst
Leon Sebregts

Nieuw hart voor open groene stad
Centrumplannen voor Emmen in tijden van groei en krimp

Het succesverhaal van modelstad Emmen is genoegzaam bekend. Na de Tweede Wereldoorlog bood de turfwinning, waarvan men decennialang afhankelijk was geweest, geen toekomst meer en de woonomstandigheden van de veenarbeiders waren erbarmelijk. Met steun van de landelijke overheid die Zuidoost-Drenthe aanwees als ontwikkelingsgebied en met gelden van het Marshallplan werden als oplossing voor de structurele werkloosheid bedrijven in met name de textiel- en metaalindustrie naar Emmen en omgeving gelokt. In de onderhandelingen met verschillende bedrijven, waarvan de Algemene Kunstzijde Unie (AKU) de belangrijkste was, bleek dat de beschikbaarheid van goedkope arbeidskrachten en lage grondprijzen niet de enige voorwaarden waren voor vestiging. Minstens zo belangrijk waren een goede bereikbaarheid, de aanwezigheid van voorzieningen op het gebied van sport, cultuur en recreatie en een divers woningaanbod. Om de transformatie van plattelandsgemeente naar moderne industriestad voorspoedig te laten verlopen, werden in 1952, vlak na de vestiging van de AKU, de afdelingen Stadsontwikkeling en Stedebouw in het leven geroepen. In de eerste naoorlogse uitbreidingswijk Emmermeer (1948-1960), gelegen ten noorden van de oude dorpskern, is het moment waarop de gemeente koos voor een toekomst als moderne stad duidelijk zichtbaar. Het zuidelijke deel kent een tuindorpachtige opzet met traditioneel vormgegeven woningen en ruimte voor het houden van dieren en verbouwen van gewassen. Meer noordelijk kregen in de loop van de vijftiger jaren architecten als Arno Nicolaï, Willem van Tijen en Romke de Vries de kans te experimenteren met rijtjes- en etagewoningen en systeembouw. Emmermeer oogstte vanuit het vakgebied waardering voor de combinatie van moderne, gevarieerde woningtypen op ruime kavels en de bijzondere ligging tussen de open es aan de westzijde en het Valtherbos en de Emmerdennen ten noorden en oosten van de wijk.

Emmen 'open groene stad'
Vanaf 1955 zwaaiden de stedebouwkundigen Niek de Boer en André de Jong de scepter bij de afdeling Stedebouw. Het duo had als belangrijkste taak de uitbreidingen die het gevolg waren van de aanwijzing van Emmen als ontwikkelingskern in de Zesde Industrialisatienota (1958) en de Eerste Nota inzake de Ruimtelijke Ordening (1960) in goede banen te leiden. Met het concept van de 'open groene stad' drukte De Boer zijn stempel op de ontwikkeling van Emmen. Met oog voor de cultuuromslag waarmee de voormalige veenarbeiders te maken kregen bij het wonen in de stad en het werken in de fabriek, combineerde hij in de ontwerpen voor de voltooiing van Emmermeer (plan Valtherbos) en de uitbreidingswijken Angelslo (1960-1971) en Emmerhout (1966-1975) de wijkgedachte met een verregaande aandacht voor de landelijke omgeving. De Boer liet het heersende idee van een stad met een centrum en direct aangrenzende woonwijken los en verving het door een model met vrijliggende wijken, waarbij landschappelijke elementen als de Emmerdennen, de es en verschillende hunnebedden een natuurlijke scheiding vormden.

Het alom geroemde Dierenpark Emmen werd in 1935 opgericht in de achtertuin van een plaatselijke notaris

Emmen in de schijnwerpers

"De ruimte! Nog altijd een dorp. (…) Het is weldadig een plaats tegen te komen, waar op sociale grondslag zo wordt aangepakt, waar met élan, met lef gebouwd wordt, — waar vaak in de roos wordt geschoten en weinig architectonische bokken geschoten worden. Gaat dat zien! Gaat dat alles zien en publiceer het." Wieger Bruin, Forum, *11 (1956), nr. 2/3*

Historische luchtfoto Emmermeer, halverwege de jaren vijftig: de overgang van traditioneel vormgegeven woningen naar meer moderne woonvormen is duidelijk zichtbaar. *Beeld gemeente Emmen*

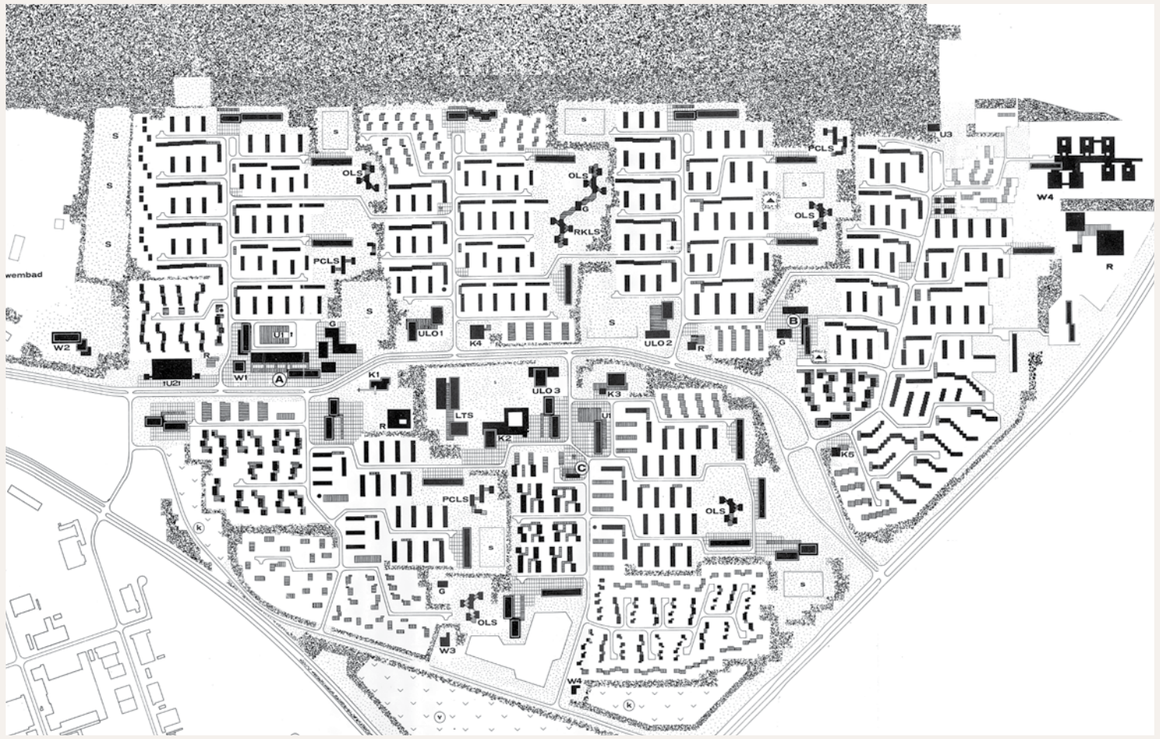

Plattegrond van de wijk Angelslo: een centrale wijkweg ontsluit de verschillende buurten. De enkele jaren later gebouwde wijk Emmerhout heeft een vergelijkbare opzet. *Beeld gemeente Emmen*

De stedebouwkundige plannen van De Boer en De Jong waren lange tijd toonaangevend voor het denken over stadsuitbreidingen.[1] Emmermeer, Angelslo en Emmerhout zijn vormgegeven vanuit een optimistische visie op een maakbare samenleving en vanuit een sterk geloof in vooruitgang. De hiërarchische opbouw van de wijken en de scheiding van verkeersstromen zijn tot in detail uitgewerkt. Angelslo en Emmerhout worden ontsloten door een centrale wijkweg met voorzieningen. Kleinschalige woonbuurten zijn aan weerszijden van deze as rondom doodlopende woonstraten, woonhoven en woonerven georganiseerd, waardoor de auto er een ondergeschikte rol heeft. Dankzij de aandacht voor de landschappelijke context zijn stempels in vergelijking met bijvoorbeeld Pendrecht in Rotterdam minder strikt toegepast en biedt het architectonische beeld meer afwisseling.

Emmen Revisited

De helderheid en consistentie van de plannen, de experimenten met nieuwe wooneenheden als het woonhof en -erf en de moderne, ingetogen architectonische uitwerking, brachten busladingen vol architectuurliefhebbers en professionals uit de hele wereld naar Emmen. De vooruitstrevende visie beperkte zich echter niet tot de jaren vijftig en zestig. Toen de naoorlogse wijken door veranderende economische omstandigheden en bevolkingssamenstelling in de jaren negentig af dreigden te glijden, grepen gemeente en woningcorporaties kordaat in.
In 1997 startte het project Emmen Revisited, dat de leefbaarheid in Angelslo en Emmerhout moest verbeteren.[2] Op basis van masterplannen van De Nijl Architecten werden de wijken, die ooit als geheel waren ontworpen, ook als geheel geherstructureerd. Opvallend in de plannen is de aandacht voor de aanwezige cultuurhistorische en landschappelijke waarden. Oorspronkelijke verkavelingen en groenstructuren zijn vrijwel overal gehandhaafd, ook op plekken waar (vervangende) nieuwbouw is gepleegd. Het project Emmen Revisited loopt nog steeds en behelst inmiddels alle 35 wijken en dorpen in de gemeente Emmen. De nadruk is hierbij verschoven van herstructurering naar bevolkingsparticipatie.

Emmen Centrum

Alle succesverhalen ten spijt, is het centrum van Emmen door de jaren heen steeds een zorgenkindje geweest. Door de verspreide ligging van de uitbreidingswijken en dus de noodzaak ook in de wijken voorzieningen te maken, bleef een concentratie van voorzieningen in het centrum uit. Al bij de planning van de naoorlogse woonwijken kwam dit risico meer dan eens ter sprake, maar werd het steeds weggewuifd. De Boer ontwikkelde een plan voor het centrum, maar dit kenmerkte zich net als zijn wijkontwerpen als een compromismodel: deels compact en stedelijk, deels open en groen. Omdat een strak omlijnde visie voor het centrum ontbrak, kwamen voorzieningen zoals het theater aan de rand van het langgerekte centrum te liggen of zelfs langs de wegen richting de uitbreidingswijken. Van een samenhangend stadshart is nooit sprake geweest.
Pas nadat Emmen in de Tweede Nota inzake de Ruimtelijke Ordening (1966) en de daarop volgende Bestuursnota Noorden des Lands (1967) werd aangewezen als één van de groeikernen buiten de Randstad, ontstond het besef dat ook het centrum moest worden versterkt. Van rijkswege werd bepaald dat Emmen in 2000 een stad zou worden met 200.000 inwoners. In 1971 kwam de gemeente daarom met een grootschalig reconstructieplan dat het hele centrum besloeg. Winkelcentrum De Weiert, naar ontwerp van Architectenbureau Ruf en Swager, en het belastingkantoor van Van den Broek en Bakema

De stad van Niek de Boer
De publicatie De stad van Niek de Boer. Polemische beschouwingen over stad en regio *uit 2005 bevat een verzameling van de meest invloedrijke artikelen die Niek de Boer gedurende zijn carrière heeft geschreven. Op de omslag prijkt De Boers schema van de open groene stad.*

Artist impression van het centrumplein naar ontwerp van Latz + Partner. *Beeld gemeente Emmen*

Vogelvluchtperspectief van het centrumplein naar ontwerp van Latz + Partner en de ondertunnelde Hondsrugweg. *Beeld gemeente Emmen*

zijn de meest prominente onderdelen van dit plan. De Structuurnota Emmen-Centrum (1981) en de Ontwikkelingsschets Emmen op eigen kracht (1987) resulteerden vanaf de tweede helft van de jaren tachtig in een verdere versterking van de centrumfunctie van het stadshart. Aan het Noorderplein verrees een nieuwe bibliotheek en aan de Markt pleinwanden met winkels, voorzieningen en woningen.

Centrumvernieuwing Emmen
Het in 2003 vastgestelde Masterplan Emmen-Centrum 2020 vormt het uitgangspunt voor de huidige ontwikkelingen. Emmen groeit al een tijd niet meer in de richting van 200.000 inwoners, maar heeft te maken met krimp. Een sterke kern is volgens het masterplan de belangrijkste voorwaarde om het woon- en leefklimaat in een krimpgebied op peil te houden. Hoewel men het in Emmen nooit hardop zal toegeven, heeft het concept van de open groene stad de gewenste levendigheid van het stadscentrum jarenlang in de weg gestaan. Het besef is echter gekomen dat dit open en groene karakter ook kansen biedt om die sterke en gevarieerde kern alsnog te realiseren. Daartoe worden de recreatieve en toeristische kwaliteiten van het stadscentrum als troef ingezet om de economische structuur ervan te versterken.
Het alom geroemde Dierenpark Emmen, dat in 1935 is opgericht in de achtertuin van een plaatselijke notaris, is op de huidige locatie aan de Hoofdstraat uit zijn jasje gegroeid. Met een verplaatsing van het park naar de open Noordbargeres, direct ten westen van het centrum, kan de dierentuin weer een hedendaagse attractie worden van formaat.

Het vrijkomende terrein zal transformeren tot een ‘mensenpark’

Het vrijkomende terrein zal volgens Ashok Bhalotra van KuiperCompagnons transformeren tot een ‘mensenpark’, waar duurzaamheid en architectuur centraal staan.[3] De ontwikkeling moet het uitgaans- en winkelhart rondom de Hoofdstraat een extra impuls geven. Om het voorzieningencluster compleet te maken, dienen verspreid over de stad gelegen publiekstrekkers zoals het theater naar het stadscentrum te verhuizen.

Verbinden
Met de realisatie van dieren- en mensenpark, direct ten westen en oosten van het stadscentrum, krijgt het langgerekte Emmense centrum naast de historisch gegroeide noord-zuid oriëntatie ook een belangrijke as daar loodrecht op. Een nieuw centrumplein vormt de schakel tussen beide attracties en het middelpunt van verschillende routes. Om het plein van honderd bij 250 meter te kunnen realiseren, wordt een deel van de Hondsrugweg ondertunneld, waarmee meteen de barrièrewerking van deze drukke verkeersader wordt opgeheven. Nieuw aan te leggen boulevards langs de Hondsrugweg, met door groen gescheiden langzaamverkeersroutes voor voetgangers en fietsers, verbinden bestaande parkeerterreinen ten noorden en zuiden van het centrum met het nieuwe plein. Het centrumplein, een ontwerp van de Duitse landschapsarchitect Latz + Partner, wordt begrensd door het gemeentehuis aan de noordzijde, winkelcentrum De Weiert in het oosten, een nieuw bouwblok met parkeergarage in het zuiden en entree van het dierenpark met theater aan de westzijde. Het plein, dat Latz + Partner omschrijft als ‘urban parkscape’, kent meerdere sferen die wat betreft functionaliteit en inrichting aansluiten op het programma in de aangrenzende pleinwand: open en steenachtig voor het gemeentehuis en het nieuwe theater en meer besloten en groen rondom het winkelcentrum. Een grote waterpartij en een

Innovatief exploitatieconcept theater

Achter de bijzondere architectuur van het theater gaat een innovatief exploitatieconcept schuil. Het dierenpark zal ook het theater gaan exploiteren, waardoor programmatisch interessante kruisbestuivingen kunnen ontstaan tussen natuur en cultuur. Door jaarlijks een deel van de programmering in te kopen, waarborgt de gemeente een breed en gevarieerd cultureel aanbod.

Dierenparkzijde van het theater. *Beeld gemeente Emmen*

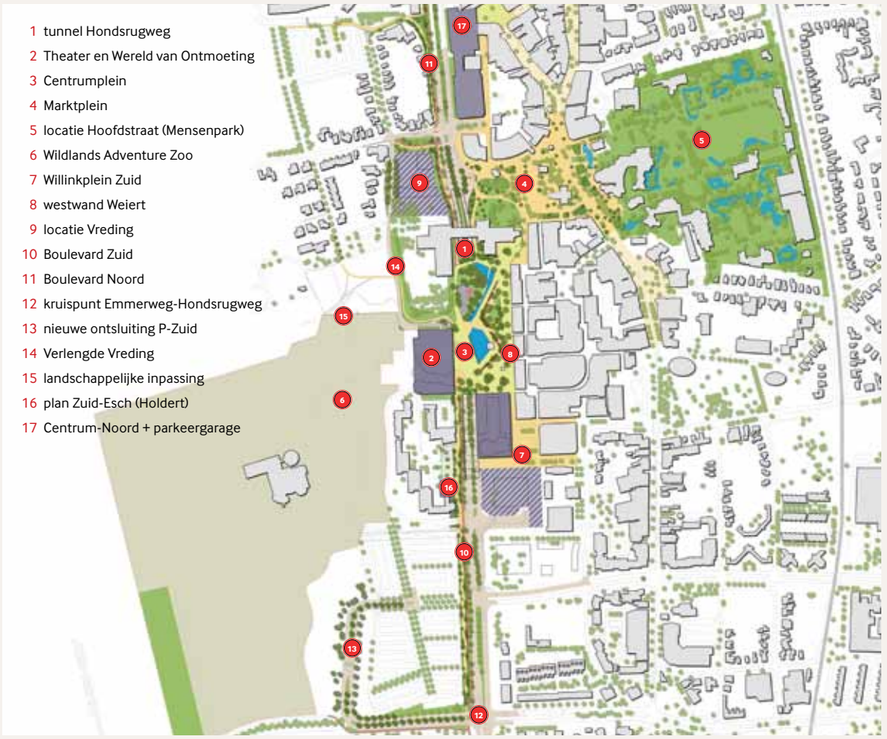

Overzichtsplattegrond met alle deelplannen van de centrumvernieuwing. *Beeld gemeente Emmen*

150 meter lang, boemerangvormig zitmeubel rijgen de verschillende gebieden aan elkaar en waarborgen de menselijke maat. Tussen theater en gemeentehuis krijgt de es de kans het plein binnen te dringen als symbool van de verwevenheid van stad en landschap.
Vanaf 2016 is een door Henning Larsen Architects en Van den Berg Groep ontworpen theater- en entreegebouw voor het dierenpark de blikvanger op het plein. Kenmerkend voor het ontwerp is een golvend, volledig begroeid dak dat zich in verschillende curves over het programma plooit. Ter plaatse van de toneeltoren reiken de golven ruim dertig meter hoog

Tussenbalans

Nu de eerste onderdelen van de centrumvernieuwing vorm krijgen, is een tussentijdse balans op te maken. De herinrichting van het Marktplein is gestart, aan het vernieuwde Noorderplein en de Westerstraat is het winkelaanbod uitgebreid en de tunnel in de Hondsrugweg wordt eind 2014 in gebruik genomen. De gemeente kiest er bewust voor een concentratie van stadse voorzieningen te combineren met een dorpse openheid en bestaande en nieuwe centrumdelen op een zo optimaal mogelijke manier te verbinden. Het doorbreken van lineaire structuren, zoals de Hondsrugweg en het bestaande lint van de Hoofdstraat, geeft het centrum de gewenste oost-west richting. Bestaande pleinen, waaronder het Noorderplein en het Marktplein, worden meer dan tevoren knooppunten in het stelsel van langzaamverkeersroutes. Strategisch gelegen parkeervoorzieningen en boulevards voor fietsers en voetgangers maken het mogelijk autoverkeer uit het centrum te weren, zonder dat dit ten koste gaat van de bereikbaarheid.
De komende jaren zijn er ook punten van zorg. De ontwikkeling van het mensenpark komt nog niet van de grond doordat er in deze economisch mindere tijden nog geen vastgoedpartij is gevonden die zich eraan wil verbinden. Het gebied waarmee de centrumvernieuwing ruim tien jaar geleden begon, is daarmee nog een groot vraagteken. Daarnaast is het de vraag of het centrumplein en de daarop aantakkende boulevards de stroom bezoekers van met name het nieuwe dierenpark niet té efficiënt afhandelen. Hiermee kunnen de wens en noodzaak om bezoekers langer in de stad te houden en naar het winkelhart te trekken onder druk komen te staan.
Emmen bewaakt de stedebouwkundige erfenis van Niek de Boer en André de Jong op zorgvuldige wijze. Het concept van de open groene stad bewijst, na een opfrisbeurt via het project Emmen Revisited, nog altijd zijn waarde. Het blijkt een concept dat zowel in tijden van groei als in tijden van krimp bruikbaar is, mits de accenten op de goede plek worden gelegd. Voor de metamorfose van het centrum kiest men ervoor in ruimtelijk opzicht voort te borduren op de uitgangspunten van het stedebouwkundige concept en dit te combineren met een hoog voorzieningenniveau. Als de zorgpunten de komende jaren voldoende aandacht krijgen, levert deze strategie de stad een centrum op met een open, verbindend en typisch Emmens karakter.

Noten

1. Anne-Marie Nannen, *Emmen groeit! De veranderingsprocessen in de sociale woningbouw in Emmen. Architectuur, Stedebouw, volkshuisvesting en herstructurering in vijftig jaar tijd,* Assen, Uitgeverij Van Gorcum, 2000, p. 14.
2. Zie Sjoerd Cusveller, *Emmen Revisited. Nieuw perspectief voor de naoorlogse woonwijken,* Bussum, Uitgeverij THOTH, 1997.
3. Bhalotra was tussen 2007 en 2013 supervisor voor Centrumvernieuwing Emmen. Eind 2013 legde hij vanwege privéomstandigheden de functie neer, waarna Joop Slangen (SlangenHulsker architecten) als vervanger werd aangetrokken. Slangen wordt als supervisor bijgestaan door stedebouwkundige Tess Broekmans (Urhahn Urban Design).